

УДК 37.091.12:343.82-051

Стеценко І.М.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРОБАЦІЇ ДО СКЛАДАННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

У статті розглянуто вітчизняні та зарубіжні підходи до складання досудової доповіді на правопорушника, проведено аналіз літератури та наведено зміст питань, що дозволяють провести оцінку ризиків щодо скоєння правопорушниками повторних злочинів, а також визначено алгоритм роботи працівників пробації відносно збору інформації стосовно осіб, до яких можуть бути застосовані покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Крім того, проаналізовано зміст програми навчальної дисципліни "Кримінально-виконавче право" та запропоновані зміни до неї, які враховують сучасні вимоги щодо формування знань та вмінь майбутніх працівників органу пробації. Звернено увагу на основні моменти, які мають бути враховані викладачем при організації практичних занять метою яких є підготовка курсантів до написання досудової доповіді.

Ключові слова: професійна підготовка персоналу пробації, зміст та структура досудової доповіді, методика проведення практичних занять.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Верховною Радою України 05.02.2015 року було прийнято Закон України "Про пробацію", який містить низьку новацій. Однією з них є підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених. Враховуючи важливість цієї функції, що покладається на персонал органу пробації, нагальним постає питання підготовки осіб, які її будуть здійснювати, з урахуванням зарубіжного досвіду та особливостей національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблема застосування до засуджених більш лояльного, у порівнянні із позбавленням волі покарання на основі вивчення особистості правопорушника, розглядалися у працях І. Богатирьова, О. Богатирьової, І. Іванькова, О. Караман, В. Пруса, А. Степанюка, О. Третяк, А. Чайковського, Д. Ягунова та ін. [1; 4; 6; 9; 10; 11]. При тому, дослідники досить ґрунтовно висвітлювали теоретичні та практичні аспекти застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також торкалися педагогічних проблем підготовки пенітенціарного персоналу до організації соціальної та виховної роботи з різними категоріями осіб, які відбувають кримінальні покарання, у тому числі і неповнолітніми. Зокрема, у навчальних посібниках [12; 13], особливу увагу приділено особистості співробітника, стилю його роботи, а також представлені всебічні характеристики специфічних проявів поведінки засуджених, типових ставлень до співробітників і техніки, що сприяють досягненню позитивних змін особистості засудженого. Разом з тим, матеріали даних посібників, як і вище вказаних праць, можна лише деякою мірою вважати такими, що можуть бути використані в освітньому процесі при підготовці майбутніх працівників органу пробації, оскільки вони не охоплюють значну кількість питань, що виникли у зв'язку із прийняттям у 2015 році Закону України "Про пробацію".

Мета статті. Здійснити аналіз різних вітчизняних та зарубіжних підходів до підготовки персоналу органу пробації щодо написання досудових доповідей, а також визначити особливості професійної підготовки пенітенціарного персоналу до виконання даної функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України "Про пробацію" містить новації, які раніше пенітенціарні працівники не здійснювали. Наприклад, новації стосуються підготовки досудових доповідей щодо обвинувачених (п. 2 ч. 1 статті 2 Закону України "Про пробацію") [3].

У даному Законі прописано, що досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: соціально-психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [3].

Якщо звернутись до досвіду зарубіжних країн, то досудова доповідь має на меті допомогти суду визначити найбільш ефективний метод роботи з правопорушником. Дана доповідь повинна бути збалансованою, точною щодо фактів та мати рекомендаційний характер [2].

Дік Вітфілд [2], висвітлюючи досвід служби пробації в Англії та Уельсі, надає приклад структури та змісту досудової доповіді, яка компонується з таких розділів: вступ, аналіз правопорушення, інформація про правопорушника, яка стосується справи, ризик для громадськості щодо скоєння нового правопорушення, висновок.

Н. Хуторська вивчаючи організацію служби пробації за кордоном зазначає, що у ході виконання досудової функції здійснюється збір інформації про правопорушника з метою надання допомоги суду у визначенні найбільш ефективного для даної особи виду покарання (позбавлення волі або того чи іншого альтернативного покарання) на основі прогнозування її подальшої поведінки і можливостей ресоціалізації у в'язниці чи на волі. Така інформація забезпечує самих співробітників пробації необхідними даними про майбутнє піднаглядних для розробки програми для їх ресоціалізації. Досудова функція включає ряд підфункцій: власне соціальне дослідження особистості, складання попередньої соціальної доповіді про

правопорушника, присутність на судових засіданнях. Необхідно зазначити, що дослідження особистості злочинця, яке проводиться службою пробації в зарубіжних країнах, прийнято називати "соціальним" [5].

На прикладі інших країн, дослідниця визначає етапи проходження соціального дослідження. Перший полягає у встановленні колишніх судимостей правопорушника на основі офіційних даних поліції. На другому етапі в ході бесід з правопорушником дається його "соціальна характеристика", тобто його біографія, умови життя, що сприяли формуванню особистості. Третій етап являє собою медичне обстеження правопорушника, з'ясування його фізичного і психічного стану. На четвертому етапі піддаються перевірці й уточненню відомості про правопорушника, з'ясовується ставлення до нього осіб, з якими він жив і працював. Соціальне дослідження особистості завершується написанням соціальної доповіді, мета якої, на думку ряду фахівців, полягає у відповіді на питання: "Чи зможе нагляд у суспільстві допомогти злочинцеві в його виправленні і чи буде його звільнення під наглядом служби пробації безпечним для суспільства?".

При написанні доповіді пропонується давати відповіді на такі питання: 1) Чи небезпечний злочинець?; 2) Чи допоможе йому в'язниця у виправленні? 3) Чи виграє в кінцевому підсумку суспільство, якщо злочинцю буде призначено альтернативне покарання?; 4) Чи виграє сам злочинець?

У змісті доповіді працівник пробації надає докладні відомості про: скоєний злочин; історію злочинної діяльності обвинуваченого (якщо така є); ставлення жертви злочину до злочинця і вчиненого ним діяння; детальну біографію обвинуваченого; результати медичного обстеження; відомості про родину і друзів; аналіз обстановки в даному населеному пункті і ставлення мешканців до скоєного злочину. Доповідь має закінчуватися рекомендацією суду щодо можливого вироку, однак вона не повинна чинити тиск на суд, який вільний у виборі рішення: тюремне ув'язнення або альтернативне покарання [5].

Схожий підхід до складання досудової доповіді та збору інформації про особистість правопорушника можна знайти в публікації Р. Кантор, К. Фергюсон, Р. Паркера, які пропонують здійснювати цей процес на основі розкриття таких біографічних даних, як: 1) Подробиці вчиненого злочину; 2) Перелік попередніх судимостей; 3) Елементи життя й особистості правопорушника, що можуть викликати в нього проблеми (робота, здоров'я, соціальне оточення, залежності, спосіб життя та ін.) [5, с. 13-15].

Таким чином, пробаційне дослідження правопорушника має спрямовуватися на виявлення не лише зовнішніх умов, що вплинули на скоєння ним злочину, а й внутрішніх якостей, що стали основою його поведінки. Саме такий підхід до дослідження особистості злочинця дозволяє визначити вітчизняним науковцям та практикам як причини злочинної поведінки, так і дослідити проблеми формування особистості правопорушника.

Зокрема, О. Янчук вказує на те, що "Проведені дослідження в багатьох країнах світу дозволили фахівцям покращити розуміння основних причин і факторів, які обумовлюють протиправну поведінку особи. Аналіз цих факторів пов'язаний з визначенням криміногенних потреб, які відіграють значну роль у профілактиці нових правопорушень й плануванні реабілітаційної роботи. Спеціально розроблені методики – інструменти оцінки, дозволяють фахівцям аналізувати вчинки особи у минулому шляхом визначення індивідуальних факторів ризику і потреб, врахування чинників, які позитивно впливають на особу, з метою визначення ступеня інтенсивності проведення реабілітаційної роботи з нею, а також її форм і методів" [8, с. 5].

Виходячи з вище викладеного, можна вести мову про те, що оволодіння майбутніми працівниками кримінально-виконавчої інспекції (далі – КВІ) методикою складання досудової доповіді та індивідуальних програм роботи із засудженими слід здійснювати в бік якісного освоєння ними прийомів необхідних для забезпечення об'єктивності визначення факторів, що спонукали особу до протиправної поведінки та оцінки її криміногенних потреб. Це означає, що майбутній співробітник КВІ повинен навчитися абсолютно чітко уявляти собі, обставини особистого життя правопорушника, його погляди і переконання, можливості, соціальне оточення, наявність житла, роботи, проблеми із здоров'ям, залежності, мотивацію до зміни протиправної поведінки тощо, що є необхідною умовою підготовки до індивідуальної роботи з такими особами.

Г. Стідз, Л. Солопова, О. Кочура даючи методичні рекомендації для фахівців державних органів і служб України, які працюють з дітьми в конфлікті з законом, пропонують форму оцінки і супроводу неповнолітньої особи, з метою допомогти їм: "виявляти фактори, що сприяють протиправній поведінці неповнолітньої особи; визначати рівень та інтенсивність необхідного втручання; готувати інформацію для суду стосовно найдоцільніших заходів щодо неповнолітнього обвинуваченого з метою його перевиховання; ефективного планування індивідуальної роботи з неповнолітньою особою; моніторингу змін у потребах неповнолітньої особи і рівня ризику скоєння нового правопорушення в майбутньому", а також вказують на те, що "Форма оцінки може застосовуватись під час планування роботи з неповнолітніми особами: які були звільнені від відбування покарання з випробувальним терміном; які під час відбування покарання стали повнолітніми; яким повідомлено про підозру в учиненні кримінального правопорушення; які за рішенням суду звільнені від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру" [8, с. 8].

Аналіз даного методичного посібника та інших праць дозволяє констатувати, що авторам вдалося виділити основні завдання, які має виконати працівник КВІ, міліції або соціальних служб при зборі інформації та розробити певний алгоритм підготовки досудової доповіді та плану індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітнім правопорушником. Разом з тим, вони акцентують увагу на тому, що "Хоч Форма оцінки й передбачає чітку структуру для збору і аналізу інформації, її не можна використовувати як анкету для проведення бесід з неповнолітнім або з іншими особами. Для проведення

повноцінного оцінювання криміногенних факторів ризику працівник, який проводить оцінку, повинен провести бесіду з неповнолітньою особою та членами її родини, отримати інформацію з низки інших джерел і зробити висновки стосовно факторів, які сприяють протиправній поведінці неповнолітньої особи. Саме тому під час збору інформації, бесід з неповнолітньою особою першочерговим завданням має бути встановлення стосунків довіри та поваги" [8, с. 10].

Такий підхід означає, що існує нагальна потреба в оволодінні майбутніми фахівцями в пенітенціарній галузі методикою встановлення психологічного контакту з респондентами, збору інформації та її обробки, формулювання висновків, розробкою індивідуально-профілактичних програм, залучення до роботи із засудженими волонтерів та представників соціальних служб, громадськості тощо.

Зважаючи на актуальність професійної підготовки співробітників КВІ щодо виконання функцій та завдань визначених Законом України "Про пробацію" в частині підготовки досудової доповіді, на нашу думку, доцільно переглянути зміст навчальної програми з дисципліни "Кримінально-виконавче право", яка викладається курсантам Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України. Так, при вивченні теми "Кримінально-процесуальний аспект діяльності органу пробації" пропонується розглянути питання, що стосуються таких аспектів як: поняття досудової пробації; порядок підготовки досудової доповіді персоналом органу пробації; права персоналу органу пробації при підготовці досудової доповіді; зміст досудової доповіді, яка готується персоналом органу пробації; участь обвинуваченого у підготовці досудової доповіді; порядок складення досудової доповіді. Наведений перелік навчальних питань не охоплює такі складові роботи працівника органу пробації при підготовці досудової доповіді, як:

- методика збору інформації (інформація про минулі та поточні правопорушення; особисті дані; важливість інформації; динаміка скоєння правопорушень);

- оцінка криміногенних факторів у різних сферах життя (відносини з оточуючими; рівень мотивації до змін; особисті якості та поведінка; наявність інтересів; вживання психотропних речовин; ставлення до правопорушень; сприйняття потреб і здібностей, можливостей правопорушника);

- планування індивідуально-профілактичної роботи (постановка цілей; заходи, що сприятимуть досягненню цілей; оновлення та корекція плану залежно від динаміки негативних або позитивних змін; підведення підсумків проведеної роботи та її результативності).

Програма навчальної дисципліни має також спрямовувати підготовку майбутніх фахівців на оволодіння знаннями щодо: 1) встановлення індивідуально-психологічних особливостей, що проявилися у вчиненні кримінально-караного діяння; 2) виявленні рис особистості, що підлягають виправному впливу; 3) встановленні "ресоціалізуючих можливостей" органу пробації стосовно конкретного правопорушника; 4) розробці індивідуальної програми виправлення правопорушника.

Після проведення соціального дослідження особистості правопорушника працівник органу пробації, має скласти соціальний рапорт, в якому вказати наявність проблем свого підопічного, мотивацію для їх вирішення та ризику скоєння ним повторних правопорушень. При тому, соціальне дослідження базується на спеціальних методах. Це методи спостереження, бесіди, тестування та ін.

В обов'язки співробітника органу пробації входить присутність на судовому засіданні, дача роз'яснень за змістом соціальної доповіді, оскільки співробітник є фігурою процесуальною, учасником судового процесу. Він підтверджує зроблені в доповіді висновки і фактично бере на себе відповідальність за підсудного у разі призначення останньому альтернативного покарання.

Оволодіння майбутніми працівниками необхідними знаннями, вміннями та навичками щодо здійснення вище перерахованих функцій потребує запровадження відповідних підходів при організації навчальних занять, і в першу чергу – практичних.

Все це потребує від викладача застосування відповідної методики навчання. Ми пропонуємо використовувати педагогічні підходи, коли викладач, націлюючи курсантів на вирішення чітко визначених ситуативних завдань, актуалізує наявні у них теоретичні знання. При тому, при опитуванні або спостереженні за діями курсантів під час практичного заняття, викладач має спрямовувати їхню увагу на: відповідальність за різні сфери своєї діяльності; формування у курсантів вміння визначати пріоритети та ставити цілі; надання можливості здобувати знання та формувати досвід щодо визначення та вирішення можливих проблем; розвиток важливих професійних якостей (відкритість, відповідальність, толерантність, ввічливість, дисциплінованість тощо); коригувальні дії та конкретні інструктажі; оцінку і порівняння досягнутого рівня з запланованим та ін.

Для проведення практичних занять мають бути підготовлені фабули ситуаційних задач, сценарії ситуаційно-рольових ігор, тестові завдання, зразки та бланки соціальної доповіді, приклади постанов суду тощо. При цьому, при проектуванні практичного заняття, викладачу слід виділяти головні, суттєві моменти, фактори вирішального значення та знання, які дозволяють формувати у курсантів необхідні компетентності. Запровадження на заняттях групових форм роботи, колективного прийняття рішень, дискусій сприятиме оволодінню курсантами професійними знаннями, вміннями та навичками, у т.ч. і щодо складання досудової доповіді.

Висновки. Здійснений аналіз різних підходів щодо збору інформації та підготовки досудових доповідей працівниками пробації дозволяє констатувати, що готовність майбутніх пенітенціарних працівників до цієї діяльності виступає у вигляді сформованих якостей особистості (риси характеру; здібності; знання; вміння; навички; вольові якості; емоційна стійкість; мотиваційно-ціннісне ставлення до професії; комунікабельність та ін.), а також віддзеркалює певну суму професійних знань (вміння отримувати необхідну інформацію; наявність досвіду складання досудових доповідей; здатність

самостійно складати програму індивідуально-профілактичної роботи; здатність визначати та вирішувати проблеми; здатність до співпраці та ін.).

Використані джерела

1. Богатирьов І. Г. Державна кримінально-виконавча служба України: історія і сучасність / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова. – Д. : Ліра, 2007. – 352 с.
2. Вітфілд Дік. Вступ до служби пробації : монографія / Дік Вітфілд ; вид. 2-ге, перероб. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 236 с.
3. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 року № 160-VIII.
4. Іваньков І. В. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець XIX – середина XX сторіччя) : монографія / Ігор Іваньков, Анатолій Чайковський ; за заг. ред. д.ю.н., проф. І. Г. Богатирьова. – Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. – 208 с.
5. Кантор Р. Работа с правонарушителями в обществе: учебн. пособ. / Кантор Р., Фергюсон К., Паркер Р. – Лондон : Ноттингемский университет, 2003. – 200 с.
6. Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : монографія / Олена Леонідівна Караман ; Держ закл. "Луган. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка". – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. – 448 с.
7. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України від 8 листопада 2012 року № 631/2012.
8. Оцінка ризиків і потреб дітей в конфлікті з законом. Методичні рекомендації / [Стідз Г., Солопова Л., Кочура О. / ДПТс України, Управління кримінальної міліції у справах дітей МВС України]. – К., 2014. – 29 с.
9. Прусс В. М. Пенітенціарна система України : монографія / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – 252 с.
10. Степанюк А. Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець. – Х. : Тов. "Кроссруд", 2007. – 184 с.
11. Третяк О. С. Теоретико-методологічні засади проведення соціальної та виховної роботи із засудженими до позбавлення волі : монографія / Олена Станіславівна Третяк. – Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. – 400 с.
12. Чебоненко С. О. Методичні поради для підготовки офіцерів служби пробації : навч. посіб. для курсантів вищ. навч. закл. / С. О. Чебоненко, В. В. Дрижак. – Чернігів, 2006. – 92 с.
13. Чебоненко С. О. Пенітенціарна педагогіка та виховна робота із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі / С. О. Чебоненко, В. А. Бадира. – Чернігів : ПП "ОПЦ", 2005. – 70 с.

Stetsenko I.

PREPERATION OF PROBATION OFFICERS FOR PRETRIAL REPORT WRITING

In the article the native and foreign approaches to the making up pretrial report on the offender have been studied, the literature has been analyzed and the content of questions that allow to carry out risk assessment for committing other offence by offenders have been given; operation algorithm of probation workers for collecting information on persons to whom penalties not connected with deprivation of liberty may be applied have been also determined. In addition, the program content of academic discipline "Criminal and Executive Law" has been analyzed and the changes considering modern requirements for knowledge and skills forming of future probation body officers have been suggested. The basic points, which must be taken into consideration by teachers in the process of organizing practical classes aimed at preparation cadets for writing pretrial report are stressed.

It is proposed to use the pedagogical approaches when a lecturer aiming cadets at solving clearly determined situational tasks actualizes theoretical knowledge they have. Besides, examining and observing some cadets in practical classes a lecturer must direct their attention to the following aspects: responsibility for activities in various fields; forming cadets' skills of determining priority and setting goals; giving the opportunities to obtain knowledge and form the experience for determining and solving possible problems; development of essential professional characteristics (openness, responsibility; tolerance, politeness, discipline and so on); corrective activities and definite instructions; assessment and comparison achieved level with planned one.

It is determined, that to conduct practical classes with cadets a lecturer must prepare the plot of situational tasks, the script of situational and role games, test tasks, models and forms of social report, examples of court decisions. While designing practical classes, a lecturer should outline main, essential points, factors of decisive importance and knowledge that allow forming necessary competence by cadets. Using of group work, collective decisions making, and discussions will help cadets to master professional knowledge, skills and habits including making up pretrial report.

Key words: professional preparation of probation staff, pretrial report content and scheme, practical classes conducting method.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2015